

Észak-Nógrád interetnikus kutatása (Fülek, 2009. november 20–21.)

Egy gödöllői konferencia szünetében vetődött fel, hogy a nógrádi térségről és annak néprajzáról, bár az elmúlt 150 esztendőben folytak itt kutatások, nem rendelkezünk átfogó ismeretekkel. Ez pedig azért baj, mert a hagyományos paraszti életmódot már csak cserepeiből összerakva lehet megrajzolni, hiszen azok, akik ezt még megélték, már nagyon kevesen vannak. Nem csak az a gond, hogy hagyományos kultúránk egy része így feledésbe merül, de szükségünk lenne egy korrekt, összefoglaló munkára a későbbi összehasonlító kutatások miatt is. Bár megemlíthetünk néhány olyan munkát, könyvet, amely vizsgálja a történeti Nógrád – és itt szándékosan hangsúlyozzuk a „történeti” jelzót – falusi / paraszti népének életét, különböző okok miatt egyik sem nevezhető teljesnek. Balassa Iván (*A határainkon túli magyarok néprajza*, Budapest, 1989), Kósa László (*Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon / 1880 – 1920*, Debrecen, 1990), valamint Liszka József (*A szlovákiai magyarok néprajza*, Budapest –Dunaszerdahely, 2002) munkái összefoglalják a vonatkozó ismereteket, de mivel nem csak Nógráddal foglalkoznak, így az összegzést értelemszerűen nem bonthatták le kistájak, esetleg települések szintjére. A magyarországi és a szlovák nyelvű összefoglaló munkák pedig csak a legkritkább esetben lépik át az országhatárt annak ellenére, hogy 1918-ig egységes tájegységről beszélhetünk, mely a megváltozott körülmények ellenére több tekintetben ma is organikus egésznek alkot. A néprajz egy-egy területéről, ha egye-

netlenül is, de rendelkezünk több-kevesebb információval, elsősorban a folklór (Manga János, Ág Tibor, Csáky Károly, Magyar Zoltán és Varga Norbert), a népi építészet, lakásbelső és népi textíliák (Böszörményi István, Duray Éva), zöldségtermesztés (Paládi-Kovács Attila, Ema Kahounová-Drábiková), népi vallásosság és szakrális kisemlékek (Limbacher Gábor, Lengyel Ágnes, Liszka József), a megye szlovákok által lakott térségének néprajza (elsősorban Ján Botík jóvoltából) stb. területéről. A magyarországi Nógrád területén több jelentős munka is született, elsősorban a gyermekkor néprajza, a folklór, a népi vallásosság, a népi építészet, a díszítőművészet, a hagyományos gazdálkodás és a történeti néprajz tárgykerében. Mindezekkel együtt hiányzik a térséget egységes egészként szemlélő áttekintés, melyben az állam- és nyelvhatárok legfeljebb epizód szerepet kapnak, s nem behatárolják a vizsgált területet, az ott élő közösségeket vagy éppenséggel a kutatott témát, hanem legfeljebb tájékozódási pontként szolgálnak.

Ilyen megfontolásokból és előzmények után március végén került sor arra a találkozóra, melyen a füleki Szülőföld Polgári Társulás, a tornaljai Kulturális Antropológiai Műhely és a Füleki Vármúzeum munkatársai, illetve szakemberei vettek részt. A tervezett „alapkutatás” földrajzi és időbeli határait a következőképpen határozták meg a résztvevők: a kutatás központi térségei Losonc és Fülek természetes vonzáskörzetei, időben pedig főleg az 1880 és 1950 közötti időszakra kívánunk fókuszálni. Fontos kritérium, hogy a kutatás északon átlépje a magyar–szlovák nyelvhatárt, délen pedig a szlovák–magyar államhatárt. A vizsgálódás során kiemelt hangsúlyt kap az interetnikus kapcsolatok feltérképezése, valamint a lokális és közösségi identitástudat vizsgálata. A találkozó résztvevői meggyeztek abban, hogy a területre vonatkozó táji tagolódás, valamint a kistájak körülhatárolása, a meghatározás szempontjainak egységesítése és a kutatási területre vonatkozó szókészlet tisztázása, ebből kifolyólag pedig egy általánosan vállalható terminológia elfogadása megkerülhetetlen. Az itt meghatározott szempontok alapján lettek meghatározva a kutatás fő irányvonalai is: hagyományos gazdálkodás, melyen belül kiemelt figyelmet kapnak a térségben tevékenykedett bolgárkertészek, az erdőgazdálkodás és a Fülek környéki szőlőtermesztés, narratív folklór, népi vallásosság és szakrális kisemlékek, valamint három kiemelt alapanyaghoz – kő, agyag, fa – kapcsolódó mesterségek és háziipari termelés. Mindezekhez egy szociolingvisztikai felmérés is kapcsolódik, melynek keretén belül elsősorban a köszönési és megszólítási formulák kerülnek felmérésre. A feladatok között szerepel a korabeli sajtótermékek vonatkozó anyagainak áttekintése és egy irodalomjegyzék elkészítése a hazai „magyar” tanszékeken leadott szakdolgozatokból. Tekintettel a kutatás interetnikus és határon átnyúló jellegére, nagy hangsúlyt kapott a hazai magyar, szlovák és magyarországi partnerintézmények megszólítása és a kutatásba történő bevonása is.

Bár a közös nyári néprajzi kutatótábor nem valósult meg, egyénileg több vizsgálódás is elkezdődött: Agócs Attila a korláti olasz kőfaragók, míg Hana Zelinová a bozítai telepések körében kutatott. Illés Gábor a Fülek környéki szőlőtermesztés, Puskoné Bodnár Enikő és Pusko Gábor pedig Rapp és Kalonda térségében végeztek adatgyűjtést a köszönési és megszólítási formulák, valamint a hagyományos gazdálkodás, ezen belül is a kertészkedés témakörében. Varga Norbert korábban megkezdett monda- és mesegyűjtését folytatta.

A fentiek szellemében és az első tapasztalatok összefoglalása céljából került megrendezésre november 20–21-én Füleken az *Észak-Nógrád interetnikus kutatása* című konferencia. Az első napon Varga Norbert (Csemadok Művelődési Intézete, Dunaszerdahely) *Szövegfolklór hagyományok a Fülek vidéki palócok körében* címmel tartott előadást. Ennek során számba vette a Fülek környéki monda- és mesekészletet. Rámuta-

tot, hogy – bár nem meglepő módon – a vallásos tematikájú mondák igen változatos képet mutatnak a nevezett térségben. A történeti mondák közül elsősorban az általánosan elterjedt, az egész magyar nyelvterületen ismert típusok maradtak fenn. Már ebben az első előadásban is felmerült a nagytáj mikrorégiókra történő betagolásának mikéntje és azok megnevezése. Varga Norbert úgy véli, hogy mivel a folklórkutatások terén jelentős eredményeket felmutató Csáky Károly az Ipoly és annak egyes szakaszai mentén tagolja a térséget, nem lenne szerencsés újabb felosztással próbálkozni, ezért elfogadja, s használja is Csáky terminológiáját.

Agócs Gergely (Hagyományok Háza, Budapest) *Zenei átjárhatóság és átjárhatatlanság Nógrád szlovákiai részén* című előadásában szintén az Ipolyt tekinti egy olyan földrajzi képződménynek, mely mentén – legalább is a népzene tekintetében – megrajzolhatóak az egyes kistájak határai. Elmondta, hogy a nógrádi hangszeres népzene, s természetesen ehhez kapcsolódva a vokális népzene is, épp ez a folyócska osztja, választja el. Míg az Ipolytól keletre eső rész népzeneje erőteljesen kötődik a gömöri zenéhez, a nyugati területek zenéje – a magyar és a szlovák egyaránt – régebbi stílusú, s elsősorban a pásztorok által játszott zene jellemzi, ezekből a hagyományokból táplálkozik.

A konferencia második napján elsőként a balassagyarmati Palóc Múzeum munkatársa, Lengyel Ágnes tartotta meg előadását, melynek címe *A szakrális nyomtatványok népi használata Nógrád és Hont megyében a 19. század közepétől napjainkig* volt. Mint azt az előadás címe is mutatja, a szóban forgó megyékben előforduló szakrális nyomtatványokról kapott áttekintést a hallgatóság. Lengyel Ágnes használatuk és témájuk szerint külön kategóriákba sorolta az egyes kiadványokat, egyúttal felvázolta azokat a központokat és alkalmakat, ahol ezek készültek, illetve ahol ezek a falusi lakosság kezébe kerültek. Az előadásból és a hozzá fűzött kommentárból kiderült, hogy a szakrális nyomtatványok igen nagy területet „képesek bejárni”, egy-egy nyomdához vagy vallási központhoz (búcsújáróhely, kegytemplom stb.) kapcsolódó nyomtatvány több esetben is igen széles területen terjedt el.

A Szlovák Nemzeti Múzeum turócszentmártoni Néprajzi Múzeumának munkatársa, Hana Zelinová a 20. század első felében megvalósult betelepítési folyamat néprajzi vonatkozásait mutatta be Bozítapuszta község példáján. Előadásában felvázolta a légiós falvak keletkezésének előzményeit, illetve folyamatát, valamint a törzsökös magyar és a betelepült cseh és szlovák telepések között kialakult kapcsolatrendszerrel. Előadásában rámutatott arra, hogy a helyiek több mezőgazdasági eljárást a betelepülőktől vettek át, ide sorolva a gyümölcsstermesztést is. Valóban, a szlovákiai magyarok népi/populáris kultúrája szempontjából jelentős szereppel bírnak a cseh és a szlovák kapcsolatok, ezek feltárása elengedhetetlen a (cseh)szlovákiai magyar kultúra megértése szempontjából. Ugyanakkor az ülészak elnöke, Pusko Gábor Hana Zelinová figyelmébe ajánlotta azokat a magyar nyelven megjelent munkákat, melyek több forrásból is megállapítják, hogy a szomszédos Gömör megyében igen kiterjedt gyümölcsstermesztés folyt már évszázadokkal ezelőtt is. Külön kiemelte Viga Gyula igen alapos és adatgazdag munkáit, melyekben a miskolci szakember történeti forrásokkal igazolta, hogy Jolsva esetében már a 15.–16. századokban cseresznye ligetekről írnak, s hogy a történeti Magyarország legnagyobb szilva exportőre épp a Vály-völgy volt. Saját kutatásaira hivatkozva pedig elmondta, hogy pl. Bejében ma élő adatközlők 27 szilvafajta nevét sorolták fel. Mindez azt jelenti, hogy a gömörivel azonos éghajlati és földrajzi viszonyokkal rendelkező Nógrádban is sokkal nagyobb hagyománya van a gyümölcsstermesztésnek, mint azt a bozítai telepések elmondásai alapján feltételezhető lenne.

Limbacher Gábor, a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság munkatársa *Szabadtéri (fa)feszületek Nógrádban és a régióban. Magyar–szlovák összehasonlító elemzés-kísérlet* című előadásában az út menti keresztek típusait vette számba. Egyúttal felvázolta az e téren tapasztalható átadás-átvétel főbb irányvonalait is a régió belül csak úgy, mint szélesebb földrajzi területen.

A Füleki Vármúzeum igazgatója, Agócs Attila, előadásában egy olyan témát vázolt fel, amely eddig kevésbé volt vizsgálva. A vidékeinken különféle munkák során időről időre felbukkanó olasz mesteremberek nem csak kézzel fogható nyomot – vasút, országutak, alagutak, épületek – hagytak maguk után, hanem térségünk szellemi kultúrájában is fellelhető ittlétük lenyomata. Az *Amerika avagy Kis Moszkva – a Korláti kőbányász közösségben megkezdett néprajzi kutatás első eredményei* című előadás is azt bizonyította, hogy térségünk kultúrájának egy-egy szegmensét az évek során nem csak a magyarság alakította, hanem a szlovák, cigány, német, cseh hatások mellett „egzotikus” hatások is érték. Agócs Attila előadásában a történeti kitekintés, a kőbányászok és kőfaragók mindennapjainak, munkájának vizsgálata mellett mélyrehatóan vizsgálta a településen élő etnikumok kapcsolatát is. Felhívta a figyelmet arra is, hogy az „olasz” nem minden esetben jelent olasz nemzetiséget, a nevek és okiratok alapján tiroli német, szlovén és horvát nemzetiségűeket is egyszerűen olasznak tituláltak a helybeliek. Ez a jelenség egyébként egyáltalán nem egyedülálló, hiszen nem minden bolgárkertész bolgár, és az Alföldön felbukkanó tót kécsesek, fazekasok, zsendelykészítők sem feltétlenül voltak szlovákok.

Az előadásokat követően élénk vita alakult ki Nógrád egyes területei megnevezésének terminológiai lehetőségeiről és annak szükségszerűségéről. Mivel ez a vita végleges eredményt nem hozott, s nyilván a későbbiek során, különféle fórumokon folytatódni fog, így csak a felvázolt álláspontokat mutatjuk be. A vita elején Marta Botíková professzor, a pozsonyi Comenius Egyetem Etnológiai és Kulturális Antropológiai Tanszékének vezetője kért szót, aki tolmácsolta Ján Botík professzornak a kutatás alapvetéseihez fűzött megjegyzéseit. Ján Botík üzenetében kifejtette, hogy véleménye szerint Nógrád igen archaikus és sok tekintetben egyedülálló régió. Épp ezért részben a nógrádi, valamint a szomszédos térségekben végzett kutatások eredményei alapján érdemes lenne vizsgálni a Nógrádban nagy számban fellelhető szórványtelepüléseket, összehasonlítva azokat a Gyetva környéki és honti szórványtelepülésekkel. Felhívta a figyelmet az archaikus nyelvjárásra, különös tekintettel a monda, topográfiai, népdal és szokáshagyományok tekintetében. Külön kitért arra is, hogy Nógrád az egyik kibocsátó központja az Alföldre irányuló migrációnak a török utáni időszakban. Ennek függvényében összehasonlító vizsgálatokat javasol Nógrád és az Alföldön fellelhető nógrádi kirajzások kultúrájában. Itt jegyezzük meg, hogy az alföldi palóc kirajzásoknak igen gazdag irodalma van, mely munkák természetesen nem kerülnek meg a nógrádi közösségeket sem.

Marta Botíková a megfelelő közös terminológia kialakításának szükségességével kapcsolatban feltette a kérdést: kinck van erre szüksége? Kifejtette, hogy ez egy igen bonyolult kérdés, ugyanis a kultúra egyes szegmensei különböző módon „regionalizálódnak”. Épp ezért a háztető szerkezete alapján másképp rajzolódnak ki az egyes régiók, mint pl. a családforma vagy a népzene alapján. Hangsúlyozta továbbá, hogy Nógrád mind magyar, mind szlovák szempontból is marginális, félreeső terület. Ez azonban azt eredményezi, hogy olyan jelenségeket konzerváltak az itt élő emberek, amelyek, mintegy hiányzó láncszemként, segíthetnek megrajzolni bizonyos jelenségek fejlődési görbéjét.

Agócs Gergely szintén azon a véleményen volt, hogy mindenkinek a saját kutatási témája alapján, magának kell megrajzolnia Nógrád néprajzi térképét, hiszen – mint azt Marta Botíková is kifejtette, s ő maga is elmondta előadásában – az egyes jelenségek elterjedési nem fedik egymást. Úgy gondolja ugyanakkor, hogy mindenkinek jegyzetekkel kell ellátnia az általa megrajzolt térképet.

Többen felvetették, hogy a korabeli kiadványokban használt meghatározások alapján a megye ma Szlovákiához tartozó része maradjon meg Észak-Nógrádnak, magyarországi része Dél-Nógrádnak, esetleg a nyelvhatár képezzen valamilyen választóvonalat.

Agócs Attila annak a véleményének adott hangot, hogy szükség van az egyes kistájak körülhatárolására, annál is inkább, mert jelenleg fogalmi káosz uralkodik ebben a kérdésben. Véleménye szerint az egyes kistáji megnevezéseket mindenki saját maga belátása szerint használja, s az eltérések nemcsak, hogy magyar–szlovák, de pl. magyar–magyar viszonyban is fellelhetőek. Mint a konferencia házigazdája hangsúlyozta, hogy fontos, elengedhetetlen az intézmények közötti kapcsolattartás, a közös és egységes terminológia kialakítása, s hogy a szervezők a konferenciával arra is rá akartak mutatni, hogy az etnikai térszerkezet szempontjából Nógrád távról sem olyan „egyszerű” terület, mint ahogy ezt eddig véltük. A helyzetet pedig még tovább bonyolítja az a tény, hogy ebben az esetben nem beszélhetünk olyan közösségi tudatról, nógrádi „mi tudatról”, mint ahogy az előfordul például a szomszédos Gömörben.

Pusko Gábor hangsúlyozta, hogy 1918 óta Nógrád etnikai térszerkezete nagymértékben átalakult, épp ezért idejét múlta az akkor használatos kifejezések ugyanazon tartalommal történő használata. Felhívta a figyelmet az etnikai kontaktzónákra, illetve a mikrorégiókon, településeken és családokon belüli etnikai átrendeződésre is, mint olyan jelenségekre, amelyek miatt egyébként már csak éles nyelvhatár sem húzható meg a nevezett térségben. Végezetül, a vitát összefoglaló, de be nem fejező zárszavában annak a meglátásának adott hangot, hogy a konferencián újfent megerősítést nyert számára az a sajnálatos tény, hogy az azonos régiókban vizsgálódó, de más-más környezetből érkező kutatók (magyarok, szlovákok, szlovákiai magyarok) gyakran elbeszélnek egymás mellett sokszor csak azért, mert nem ismerik egymás kutatási eredményeit. A vita természetesen ezzel nem ért véget, hanem az ebédnél is folytatódott.

Ebéd után a konferencia résztvevői megnézték a medveshidegkúti tájházat, valamint Božena Slančíková-Timrava ábelfalvai (Ábelová) emlékszobáját és polichnói szülőházát. A konferencia és a nógrádi kutatás első szakasza Besztercebánya megye és Fülek városa anyagi támogatásával valósult meg.

Pusko Gábor